

CHO'L PON HAYOTI VA IJODIGA CHIZGILAR

Ahmedova Pokiza Rustamovna

Nukus davlat pedagogika instiuti Turkiy tillar fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadid adabiyoti davrlari, bosqichlari va tuzum nuqtayi nazaridan kelib chiqqan mafkuraviy g'oyalar va ularda janriy izlanishlarning o'rni Cho'lpon she'riyati misolida ilmiy-falsafiy, didaktik tahlil etiladi. Jadid adabiyotidagi janriy izlanishlarni alohida bir timsol, alohida bir mavzu sifatida ko'tarish sabablari yoritib, misollar tariqasida ochib berishga harakat qilinadi.

Kalit so'zlar: jadid, taraqqiyot, she'riyat, demokratiya, muhit, jaholat, ma'rifat, erksizlik, matbuot, janr, Turkiston, adabiyot.

Cho'lponning 1937-yilning 7-8 aprel kunlari so'zlagan bir nutqi shu jihatdan diqqatga sazavordir. Nutq mashinkada jami 14-sahifadan iborat bo'lib, stenogrammaning 1-5-sahifalari rus tilida, qolgan 6-14-sahifalari o'zbek tilida (lotin yozuvida) yozilgan. Cho'lpon nutqining ruscha stenogrammasi matniga siyohda ba'zi juz'iy tahrirlar kiritgan (shunga majbur bo'lgan) bo'lsa-da, o'zbekcha nutq matniga qalam tegizmagan. Shuning uchun Cho'lponning o'zbekcha nutqi matnini olib, undagi ayrim g'aliz, mavhum o'rnlarni ruscha matnga solishtirib to'ldirildi. Mutlaqo anglab bo'lmaydigan o'rnlarni ruschasiga solishtirib to'ldirdik yo, buning iloji bo'lmaganda, tashlab ketishga to'g'ri keldi. (O'SHA NUTQ)

17-smena. Ne'matullina. Kelgusi so'z o'rtoq Cho'lponga beriladi.

Cho'lpon: - O'rtoqlar, meni kechirasizlar, men o'zimda bo'lmag'an sabab bilan, doimo boshim og'riq holatda chiqishga majburman. Shuning uchun balki, istagan fikrimni gapira olmasman. Men shu yerdagi o'rtoq Bereginning aytilgan so'zlaridagi 3 narsani o'zimning javobimni berib ketishim kerak. Keyin o'zimning aytaturg'on so'zlarimni aytarman. O'rtoq Beregin, xatolarimni ko'rsatib berib, yaxshi ish qildi, men shu xatolarni shu majlisda o'z ustimga olaman. Modomiki, biz o'zimizni tanqid qilar ekanmiz, albatta, men ham o'zimning ayblarimni bo'ynimga olishim kerak. O'z-o'zini tanqid qilishni shunday anglash kerakki, biz hech qaysimiz xatodan xoli emasmiz. Kim bo'lmasin, xato qilmayman, desa bu noto'g'ri bo'ladi. Bizning bu majlislarimiz o'zimizda bo'lgan xatolarni aytib berish uchun chaqarilgan, shuning uchun bor xatolarni aytib, o'z-o'zimizni tanqid qilishimiz kerak. Bu yerda bir narsani aytish kerak. Yozuvchilar o'rtasida 2 xil xato tushunishlik bor:

1) majlis; 2) xususiy gaplashish.

Biz hamma vaqt o'zaro o'tirganda, bir-birimizning kamchiliklarimizni ko'rsatamiz, aytamiz. Lekin bu yerga chiqqan vaqtda, hammamizning tilimiz tutiladi, xolos. Men bu yerda o'trgan o'rtoqlar orasida Uyg'unning gapini juda yaxshi tingladim. Ul ko'p narsalar aytdi. Lekin shunda ham, Uyg'unning aytmasdan qoldirgan narsalari ko'p. Chunki, so'zlaganda aytilgan narsalarni majlislarda chiqqanda ham ochib tashlash kerak.

...G'ulom Zafariy hususida aytib o'tishim kerak. Bu odam meni Soyuz bog'iga borgan vaqtda izlab kelgan. U kishini menikiga nima uchun kelganliklari sababini tushuntirib beraman. Menda qand kasali bor. Men o'zimning kasalimni tuzatish ustida, Moskvada va boshqa joylarda tibbiy masalalarda bo'ldim, shu kasalimga hech qayda yaxshi davo topa olmaganimdan keyin, tabiblar shotut yeyishni tavsiya qildilar. Men o'zimni ziyoli deb hisoblashimga qaramay, shu maslahatga ishonib, Zafariydan shu tutni olib kelishni so'rganman. U men uxlab qolganimdan keyin, kech kelib, menga kirmay So'fizodaning oldiga kirgan...

Ertasi kuni meni So'fizodanikiga aytib chiqishdi, biz bu yerda suhbatlashib o'tirdik. Shu vaqt o'rtoq Shams bu ishning yaramasligini bildirgan. Buning tanbehi to'g'ri edi. Mana

shundan keyin, ular bilan uchrashmadim. Bu soʻzdan keyin oʻrtoq Shams chaqirib menga tanbeh qilgan. Men oʻzimdagi kamchiliklarni tugatish uchun, odamlarning tanqidiga va yordamiga muhtojman, deb oʻrtoq Shamsga shu vaqtda aytdim. Bu ikkinchi martaba boʻlgan oʻzini tuzatish masalasi.

Agar bizning eski xatolarimizni shu ikki-uch kundagina tuzatib odam qilamiz, desangiz yolgʻon boʻladi. Bizni siz chaqirib, anglatib, jamiyat ichiga olib kirib tuzatingiz. Biz turmushga yoʻl solganmiz. Lekin bu yoʻlda kamchilik boʻlsa, sizlar javobgar.

Zafariy masalasi shundan iborat. Buni u vaqtda oʻrtoq Beregin bilgani yoʻq...Ikkinchidan sitatalar toʻgʻrisida bir narsa aytdilar, men buni anglamadim, bilsam edim, javob qaytarar edim. Men klassik asarlarni koʻp oʻqiyman, fors shoirlarining eng goʻzal narsalarini yozib olganman. Shuning baʼzi bir joylarini oʻqib beraman. Agar shu zararli boʻlsa, men buni boʻyninga olaman. Men Hofiz va boshqa shoirlarning asarlaridan oʻqiyman. Endi, eng ogʻir masala - Choʻlpon oʻzini koʻrsatmadi, degan nozik masala.

Moskvadan kelganimga ikki yil boʻldi. Buning 50 protsentini skidka qilasiz. Chunki, men koʻp vaqt kasal boʻlaman. Men yarim odamlardan chiqqanman, buni ham bilish kerak. Mana 2 yil orasida men nima ish qildim? “Ona”ning 2-boʻlimini tarjima qildim. Bu toʻgʻrida hammadan maqtov eshitaman. Bu ham birinchi boʻlimcha keladi. Juda katta narsa. Undan keyin Gorkiyning “Yegor Bulichev”ni, A. S. Pushkinning “Dubrovskiy”, “Boris Godunov”ni tarjima qildim. “Joʻr” degan sheʼr toʻplamimni topshirdim. Lohutiyning “Ovropa safari”ni tarjima qildim. Undan tashqari, eski shaharda chiqaturgʻon teatru gazetasiga qatnashaman, undan keyin “Mushtum”da ishlayman, agar sizlar shuni ham kam desalaringiz, meni xalturaga tortgan boʻlasiz. Men sizlardan tarbiya kutaman, xalturaga olib borishni kutmayman. Mening xatolarim koʻp, lekin sizlarning tashabbuslaringiz bilan, men shu xatolarni tuzataman.

Endi meni 21 yildan berli qanday tarbiya qildilaringiz? Men hozirgi kungacha Soyuzning aʼzosi emasman, buning sababini anglamayman, ariza berganimga ancha vaqt boʻldi. Buning uchun mening asarlarimni tahlil qilish kerak ekan, men kelganimdan bir oy keyin “Soz” degan sheʼrim chiqdi. Men millatchi boʻlsam, qora boʻlsam, nima uchun shu asarni soʻzboshisiz chiqardingiz. Bu yerda soʻkish kerak edi, yoshlar Choʻlponning asarini bevosita olib oʻqimasdan, vosita bilan oʻqishi kerak edi. Men oʻzim bosh soʻz yozib chiqarsam boʻlarmidi? Boʻlmas edi. Nima uchun shu milatchining asari soʻzboshisiz chiqdi. Undan keyin mening romanim chiqdi. Roman sotilib ham boʻldi, hozir hech qayerda yoʻq. Bu ham soʻzboshisiz chiqdi. Mana shunga yarim yil boʻldi, hech qayerda bir ogʻiz bir narsa yoʻq. “Yosh leninchi”da, bir narsa oʻqidim, u ham maqtovdan iborat. Men unga rahmat aytmayman, chunki menga hech narsa bergani yoʻq. Men Moskvadan kelgandan keyin, shu asarni Soyuzda oʻqimoqchi boʻldik. Birinchi majlisda 11 kishi, ikkinchi marotaba 7 kishi, 3-marotaba 4 kishi keldi. Shunda ham rahbarlikdan hech kim boʻlgani yoʻq. Faqat oʻrtoq Oydin boʻldi. Mana bu ham eski millatchini tarbiya qilish. Men xato qilmasdan, ishlay olmayman. Mening xatolarimni tuzatishlaringiz kerak. Men aytdimki, menga fikrlaringizni aytib beringlar, men buni oʻzim tuzatib chiqaman, dedim. Menga yashirin majozlarni tuzatishni topshirdi. Men uni tuzatib chiqdim. Har holda shu roman bosilib chiqqandan keyin ham shuncha zamon boʻldi. Mana shuning xususida bir narsa yoʻq. Shuning uchun bir kecha bu toʻgʻrida qolib, meni yaxshi tanqid qilish kerak edi. Men ham bir kecha qolishga rozi turgʻon edim, shuni men hozirgacha kutaman. Hech narsa boʻlmayotir.

Endi sheʼrlar xususida. Men qoʻlimdan kelganicha sheʼr yozib kelayotirman. Bu baʼzibir jurnallarda, baʼzi bir gazetalarda bosilib kelayotibdi. Men takror aytaman, bu sheʼrning ruhini oʻzgartirish tez boʻlaturgʻon protsess emas, shu qiyinchilikni yengib olish kerak. Bu narsa, masalan, “Soz”da ozroq boʻlsa, “Joʻr”da koʻproq. “Oktyabr inqilobini qarshi olganda” toʻgʻrisida oʻrtoq Usmonov “durust”, dedi. Lekin bosilmasdan yotadi. Lekin shu chiqquncha sizlar meni soʻkib turasizlar, ammo u chiqqandan keyin, biroz masala yengillik topar, deb oʻylayman (kulgi ovozlari). Chunki, u keyingida, avvalgiga qaraganda, xiyla oʻzgarishlar bor.

Men Moskvadan kelganimda, Akmal aka meni qabul qildi. Aytidiki, siz hozir she'rlaringizning xudojestvennoy tomonini qo'yib, ko'proq siyosiy tomonlarga ahamiyat bering deb, shundan keyin saylovlarga bag'ishlab men yozib olib borganimda, siz lirik tomonlardan yozmabsiz, deyishdi. Bu qiyin bir narsa bo'ldi. Lekin men bu qiyinchiliklarni hali o'taman.

Sizning tanqidigiz, ayamasligingiz orqasida "domulla" deb ul yog'ini aytmadan qo'yishingiz orqasida men tuzalaman. Endi ikki og'iz so'z "Hamlet" to'g'risida. "Hamlet" Londonda dovrug'landi. U haqda ko'p gapirdilar, lekin hech qayerda tarjimonning nomini eslamadilar. Men o'zim haqimda ko'p gapiringlar, deb talab qilmayman, lekin tarjimonni ham ranjityapsizlar, axir. Ko'p vaqtlar o'zim yurib, tarjimaga familiyamni qo'yinglar, deb yurdim. "Ona"ning tarjimasida bo'lsa, tarjimonning nomini texnik redaktorning familiyasi qatoriga qo'yishgan.

Yana bir narsa ustida o'rtoq Bereginga aytaman. "Hamlet"ni menga bergandan ilgari, boshqa birovga berilgan ekan, lekin u istamagan ekan. So'ngra "Hamlet"ning tarjimasini menga berganlar. Biz uni Uyg'ur bilan birga ishladik. Oxirida gazetaga chiqdiki, "Hamlet"ning tarjimasida Cho'lponning hech bir ishtirokisiz teatrga chiqdi, deb to'g'ri emasmi, Ziyo aka (Ziyo Saidiyga qarab).

Ziyo Saidiy: - Uyg'ur bilan siz o'rtangizda so'z bo'lgan.

Cho'lpon: - Keyin arab so'zlari ustida ham gap bo'lgan, lekin bu yolg'on, men arab emasman, men millatchi emasman. Men arabchani yomon ko'raman, qursin arab so'zlari (kulgi).

"Hamlet" teatrdagi qo'yilgandan keyin, hamma vaqt Shekspirning asarida tarjimonning nomi chiqmaydi. Moskvada tarjimon xususida hech bir narsa yozilmadi. To'g'ri, mening to'g'rimda yozmanglar, lekin yosh yozuvchilar yozganda, ulardagi tarjimonning nomi texnicheskiy redaktor qatorida turadi. Oxiri, o'zlaringiz yozmagandan keyin, men kelib tarjimonning nomini yozingiz deb, Ziyo Saidiyga yalinib yurdim.

20-smena. 2 nchi majlis. Stenog, Shorahmedov.

Mana shu «Hamlet» o'ynalib bo'lgandan keyin, «Hamlet» O'zbekistonda, Moskvada katta muvaffaqiyat qozonib turgan bir vaqtda, o'rtoq Nazir To'raqulovning maqolasi paydo bo'ldi. Men ruscha nasriy tarjimadan o'g'irgan bo'lsam, u Lozinskiy tarjimasini olib, tarjima hech narsaga yaramaydi, deb meni so'kdi... Menga esa gazetada o'zimni himoya qilishga kerakli o'rin bermay, faqat qisqacha xatimni bosdilar va hatto Soyuzga javob yozishga ham imkon berilmadi ...Shunday so'kadiki, meni «otboqar», deb so'kadi. Meni «mirshab», deb so'kadi. Keyin qaragam, o'rtoq Beregingan hech bir ovoz chiqqani yo'q. Axir, o'rtoq Beregin shu asarning redaktori edi. Redaktor ham javobgarmi, yo'qmi? Men ming joyga bosh urdim, xayriyat, Sanjar bor ekan, topib, tarjimaning originali boshqa ekanligini aytib berdi. Shuning uchun bu yerda redaktorlarga ham «javobgarlik» degan so'zni tushuntirib qo'yish kerak.

Endi, o'rtoqlar, yoshlar ijodi xususida bir narsani aytmoqchiman. Hali o'rtoq Tuyg'un shunday gapirdi. O'rtoq Tuyg'un menga bir she'rini berdi. Shu to'g'rida fikringizni bering, men yaqinda bostiraman, deydi. Men yolg'on gapirsam, bu majlisning sha'niga kelishmas edi. Uning ijodi badiiy jihatdan nihoyatda past saviyada turadi. Agar u vaqtda shuni aytib bersam, u mendan arazlab qolar edi. O'rtoq Tuyg'un bu yerda, mening 7 ta asarim bor, deydi. Mana, shu yoshlarga tarbiya bermaslik, hali yosh yozuvchilar– endi yoza boshlagan kishilarning 7 ta asari bostiriladi. Holbuki, yoshlarga bergan vaqtda shu yoshlar ko'taraturg'on narsa berish kerak. Bitta she'r o'ylab keladimi, uni tanqid qilmasdan bostira beradi. Masalan, biz sanoatni qaytadan qurdik. U yerga juda slojniy mashinalar keltirilgan, uni kvalifikatsiyasi ko'tarilmagan bir rabochiyga beriladimi? Shuning uchun she'rni ham tanlab, o'ylab chiqarish kerak edi. Men o'ylaymanki, o'rtoq Tuyg'un aslo xafa bo'lmaydi. Ko'proq uni tarbiya qilish o'rniga, hadeb she'rini nashriyotga berib bostirabergan... Shuning uchun bundan keyin yoshlarni ham tekshirishimiz, ham soz asarlarni chiqarish kerak. Mana bunda ham rahbarlarimizga ko'proq so'zlashga to'g'ri keladi.

Endi ikki og'iz so'z she'r texnikasi to'g'risida. Boya Uyg'un tarafidan misolga keltirilgan Elbekning formalistik taraflarini aytmoqchiman. Biz ko'p shoirlarning she'rini olib qaragan vaqtimizda vazn masalasi chatoq. Hatto, G'. G'ulomda ham vazn masalasida chatoqliklar uchraydi. U menga "...” degan she'rini o'qib berdi. Shunda vaznni qattiq buzaturg'on narsalar bor.

Men shuni tuzatib chiqing desam, bu to'plamimni berib olay, 1937 yilda chiqaturg'on to'plamimni xatosiz chiqaraman, deydi. Demak, haligi to'plam xato bilan ketsa mumkin edi. "Bu bo'lmaydi", desam: "Yo'q, men buni mana bunday qilib aytib beraman", deydi. "Axir men ham o'quvchiman, meni qiynamang", deydi. Demak G'afur G'ulomdek katta bir shoirlarimizda ham shunday kamchiliklar bor, lekin bu ifrot tarafga olib bormasin.

Mana bunday xillari ham bor (o'qib beradi):

..... to'qiladir, so'kiladir.

"To'qiladir" "so'kiladir" deganda she'rni har xil iboraga solib berishga majbur. She'rda qofiya, vazn kerak. Lekin ruhi ham esdan chiqarilmasdan birga borishi kerak. Ruhdan ajralgan she'r – she'r bo'lmaydi. Mening o'zimning qiynalganim shundan bo'lsa kerak.

2-so'z Mashrab xususida. Bu xususda yaxshi narsa chiqdi. Mashrab o'sha jamiyatning kamchiliklarini qattiq tanqid qilgan odam. Shu narsani hozirga qadar yolg'on, deb kelganlar. Lekin Mashrab hammaga tarqaldi desak, gazetadagi maqolalar bilan kifoyalani bo'lmaydi. Hozir Soyuz va (...) institut bu narsaga ahamiyat berishi kerak. Unda "Buxoroning bitta darvozasini qing'ir deganlar kofir bo'ladi", degan she'r bor. Bu she'r mutavoziy. Lekin ko'rib turib, har xil takliflarni to'plab, ko'rsatib, yaxshilab tanqid qilib, undan keyingina xalqning qo'lig'a berilsin. Bo'lmasa, xalq adashib qolishi mumkin. Bu yoshlarga yomon ta'sir qilishi mumkin".

Ushbu nutqida ham ko'rinib turibdiki, Cho'lpon she'riyatga, umuman, adabiyotga, so'zga; uni badiiyati, kuchi, to'g'ri qo'llay olishiga–barcha-barchasiga e'tibor qaratadi. O'ziga, ijodiga, otilgan toshlarga ham o'rnida chiroyli tarzda javob qaytarib o'tadi. Har bir adabiyot ahlidan u xoh shoir bo'lsin, xoh yozuvchi, xoh dramaturg va yo munaqqid bo'lsin o'z ishiga e'tibor bilan, mas'uliyat bilan, puxtalik bilan yondashishni talab qiladi. Buni qarangki, ushbu nutqidan roppa-rosa ikki oy-u yetti kundan so'ng Cho'lponni NKVDning maxsus mashinasida "Chyorniy voronok" (Qora qarg'a) olib ketadilar. Unga bir qancha siyosiy ayblar qo'yiladi. "Aybnomalar orasida" chet el razvedka organlarining agentlari–Shohid Eson Musayev, G'ozim Olim Yunusov va Fitrat bilan aloqada bo'lgan" va yana bir qancha shunga o'xshash ayblar bilan otishga hukm qilinadi.

4-oktabrdan 5-oktabrga o'tar kechasi, hamma uxlagan vaqtda Fitrat, Abdulla Qodiriy, Otajon Hoshim kabi ziyolilar hozirgi Toshkent shahrining Yunusobod tumanida joylashgan NKVD maxsus poligonida otib tashlangan. Ularning barchasi bitta chuqurga kafansiz, janozasiz maxfiy ravishda dafn etilgan. Jasadlar tezroq chirib ketishi uchun ustilaridan yo xlor sepushgan yoki tezak tashlashgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hojiyev A. O'zbek tili so'z yasaliş tizimi. Toshkent, "O'qituvchi" NMIU, 2007. 168
2.Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Boqieva G.H., Qurbonova M.M., Yunusova Z.Q., Abuzalova M.Q. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2006, 391-b
2. H.Jamolxonov. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 2005 B.Mengliyev, O'. Xoliyorov. O'zbek tilidan universal qo'llanma. Toshkent.2007.
3. Qilichev E. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Buxoro, 2001 S.Rahimov, B.Umurqulov, A.Eshonqulova. Hozirgi o'zbek adabiy tili.Toshkent,2001 yil